

İsa HƏBİBBƏYLİ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti,
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik
isa.habibbeyli@science.az

XALQ ŞAİRİ RƏSUL RZANIN SƏNƏT QÜDRƏTİ

Açar sözlər: Rəsul Rza, sərbəst şeir, poetik nümunələr, vətəndaşlıq mövqeyi, satirik şeir

Key words: Rasul Rza, free verse, poetic examples, citizenship position, satirical poem

Ключевые слова: Расул Рза, свободный стих, поэтические образцы, гражданская позиция, сатирическое стихотворение

Azərbaycanda XX əsrə qədər sərbəst şeirin müəyyən ənənəsi mövcud olub. Məşhur "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında nəinki sərbəst, hətta vəznli sərbəst şeir nümunələri də vardır. Sonrakı bütün dövrlər ərzində şeir həmişə zaman-zaman mövcud qəlibləri yumşaltmaq, möhkəmlənmiş normaları dəyişmək, qırmaq, azad və sərbəst olmaq proseslərini yaşamışdır. Orta əsrlərdə zəncirvari əruz şeiri mühitində yanaşı olaraq heca vəzninin ritmlərinin artması da şeirin sərbəstləşmə uğrunda daxili mübarizəsinin konkret əməli göstəricisidir. Fikrimcə, XX əsrdə sərbəst şeir mərhələsinin başlanması Azərbaycan poeziyasında əsrlər uzununu gedən şeirdaxili sərbəstləşmə proseslərinin məntiqi nəticəsi idi. Sərbəst şeirin Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi bir inkişaf mərhələsi səviyyəsinə çevrilməsində isə xalq şairi Rəsul Rzanın xidmətləri müasiri olmuş və sərbəst şeirlər yazmış şairlərin hamısından qat-qat çoxdur. Rəsul Rza (1910-1981) yeni epoxada Azərbaycan sərbəst şeir məktəbini yaratmış qüdrətli sənətkardır. Son yüzillikdə sərbəst şeir yazanlar çox olsa da, onlardan heç biri Rəsul Rza səviyyəsinə çata bilməmişlər. Görkəmli Xalq şairi Rəsul Rza Azərbaycan ədəbiyyatında sərbəst şeirin zirvəsində dayanır.

Rəsul Rza əsrlərdən qırıq-qırıq sızıb gələn ənənələri böyük sürətlə inkişaf etdirərək, sərbəst şeiri XX əsr Azərbaycan poeziyasında qanunlaşdırmaq missiyasını böyük şərəflə həyata keçirmişdir. Məhz Rəsul Rza-

nın böyük yaradıcı dühasının simasında sərbəst şeir Azərbaycan ədəbiyyatının həmişəlik ədəbi sərvətinə çevrilmişdir. Xalq şairi Rəsul Rza Azərbaycan sərbəst şeirinin atasıdır. Rəsul Rzanın sərbəst şeirləri Azərbaycan ədəbiyyatına geniş fikir və düşüncə sərbəstliyi gətirmiş, lirikanın poetik formanın bəzi formal tələblərindən xilas olmasına imkan yaratmışdır. Sərbəst adlanmasına baxmayaraq, Rəsul Rzanın poeziyasında şeir texnologiyası üçün zəruri olan şərtlərə yaradıcı şəkildə əməl olunmuşdur. Bu mənada Rəsul Rzanın sərbəst şeirləri özünəməxsus yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə malik olan qiymətli poetik nümunələrdir. Rəsul Rzanın sərbəst şeirləri ilə Azərbaycan sərbəst şeiri özünün inkişafının ən yüksək səviyyəsinə çatmışdır. Azərbaycan xalqının tarixi taleyi və XX əsr boyu çətin həyənin real fəlsəfəsi Rəsul Rzanın poeziyasının nəbzində döyünür.

Onun şeirlərində bir qayda olaraq sərbəst şəkildə olsa da, qafiyə iştirak edir və artıq sözə yol verilmir. Rəsul Rzanın yaradıcılığında “ağ şeir” nümunəsi də yox dərəcəsinədir. Xalq şairinin sərbəst şeirləri ciddi vəzn ölçüləri olmayan, misralarında obrazlı fikirlər ifadə edilən ictimai məzmunlu poetik örnəklərdir. Məhəbbət mövzusunda yazılmış şeirləri qiymətləndirilməklə yanaşı, Rəsul Rza poeziyasında ictimai fikrin, vətəndaşlıq mövqeyinin aparıcılıq təşkil etdiyi xüsusi qeyd edilməlidir. Rəsul Rzanın adı çəkiləndə ilk növbədə Azərbaycan ədəbiyyatının ciddi vətəndaş sözü yada düşür. Sovet dövrünün mövcud çətinliklərinə baxmayaraq, Rəsul Rza ədəbiyyatda Azərbaycanın sözünü demək vəzifəsini yerinə yetirməyi bacarmışdır.

Vətənin qeyrətini çəkməyi və şöhrətini yaşatmağı əsas vəzifəsi hesab edən şair öz kökü ilə “bu torpağa” – Azərbaycana bağlı olduğunu, məğrur dayanmağın məsuliyyətini dərinləndirərək bildiyini bəyan etmişdir:

*Mən
Vətənin qoymundayam,
Vətən mənim qoymumdadır.
Həm qeyrət,
Həm qayğısı,
Həm şöhrəti –
Böyük borcu Boymumdadır!
Boymumdadır! [1, s.55]*

Zəngin neft ölkəsi Azərbaycanın sərvətlərinin özününkü olmaması, Sovetlər İttifaqının paytaxtında Nizami Gəncəviyə heykəl qoyulmaması, ölkəsində nahaq və qanlı repressiya vahimələrinin yaşanması, ana dilinin, ərəzi bütövlüyünün qorunması kimi vətəndaşlıq cəsarəti tələb edən problemlər Rəsul Rzanın əsərlərində özünün dərin əks-sədasını tapmışdır. Bu baxımdan şairin yaradıcılığında xüsusi yer tutan əsərlər silsiləsini nümunə

göstərmək olar. “Qızıl gül olmayaydı” poeması Mikayıl Müşfiqə böyük ehtiram, 37-ci ilə acı bir rekviyemdir.

Əsərin yazıldığı 1956-1960-cı illərdə “bu mövzu qadağandır” qrifi ilə xüsusi şəkildə nəzarət altında olan ciddi məsələlərdən biri idi. “Babək” poeması Azərbaycan xalqının arxa plana keçirilmiş qəhrəmanlığının yəndən müasir düşüncənin “gündəminə” gətirilməsi mənasını daşıyırdı. Poemanın yazıldığı 1977-ci ildə ölkəmizdə yaradılmış milli-tarixi yaddaşa qayıdış prosesinin imkanlarından istifadə edilərək, diqqət mərkəzinə çəkilən Babək mövzusu düşünülmüş bədii vasitələrlə milli azadlıq məsələsinin ana xətti kimi mənalandırılmışdır.

*... Qarşıda, gələcəkdə
Vətən uğrunda hələ
Daha qəti, amansız
Qurtuluş əsrləri,
Döyüş günləri vardı.
Bu günün qurbanları
Sabaha yadıqardı [2, s.131].*

Rəsul Rzanın “Mirzə Cəlilin nigilləri” şeir silsiləsi “Anlamaq dərdi”nin bədii-fəlsəfi dərkidir. Bu, Cəlil Məmmədquluzadə sənətinin mahiyyəti və müasirliyi haqqında dərinmənalı poetik uvertüradır. Xalq şairi ürəkəğrısı ilə deməyə bilməyib ki: “Ölülər ölüb qurtarmayıb hələ”; “Bəlkə də qaytardılar” – nə mülk-maaş, nə yatur, nə dəyirman dərdi idi. Bu, soracağı qanlı yollarda itən insan dərdi idi, “Qulaq asın Mirzə Cəlilin” sözü-nə: “İnsanda insan oyađın!” Müxtəlif illərdə yazılmış “Anamın laylası” (1959), “Ölülər”, “Zeynəbin qisası”, “Nazlılar”, “Bəlkə də qaytardılar”, “Kamança”, “Anamın kitabı” (1967) silsiləsi Azərbaycan şeirinin Cəlil Məmmədquluzadə ruhlu yeni bir Ölülərnəməsidir. Rəsul Rzanın satirik şeir silsiləsi də Molla Nəsrəddin məktəbinin müasirlik imkanlarının genişliyini və əhəmiyyətini yeni çalarla ifadə edən düşündürücü və kəskin poetik örnəklərdir. Rəsul Rzanın satirik şeirləri “Molla Nəsrəddin” – Cəlil Məmmədquluzadə kimi “baltanı dibindən vuran” əsərlərdir. “Anlamaq dərdi” şeiri həm Cəlil Məmmədquluzadə silsiləsinin fəlsəfəsi, həm də Rəsul Rza sənətinin qayəsidir:

*Kimi təzə paltardan qorxur,
Kimi kafəndən.
İskəndəri soruşdunuz məndən?
İskəndər içərdi,
Laqəbi də Keşli İskəndərdi.
Gecə-gündüz düşündürərdi onu*

*Diri ölümlərin dərdi
Yaxsa o da nə qəmlər.
Nə işarə
Ömrü ölümlər içində
Sakit-səssiz keçərdi
Qınamayan İskəndəri.
Yaman olur anlamaq dərdi*

"Sarı dana və balaca qız" şeiri Rəsul Rza realizminin sərt üzünü və düz sözünü kəskin şəkildə ifadə edir. Hələ altmışıncı illərdə bu şeirdə sovet rejiminin "illik planın" yerinə yetirilməsini insan taleyindən üstün tutması ciddi surətdə tənqid edilmişdir. Göytəpə kəndində xəstələnmiş sarı danaya göstərilən diqqət və qayğının vətəndaşa bəslənən münasibətdən yuxarıda dayanmağı realist çizgilərlə ifadə olunmuşdur. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında mövcud rejimə qarşı "Sarı dana və balaca qız" şeirində olduğu qədər açıq və sərt bədii nümunə göstərmək çətindir. Bu şeirin o zamanın senzurasının gözündən necə yayındığını təsəvvür etmək çətindir. "Sarı dana və balaca qız" şeiri sovet üsul-idarəçiliyinin əleyhinə yazılmış sarkazmdir. Bu, ictimai-siyasi və ədəbi mühitdə "Xruşçov istilası" dövründə Azərbaycan ədəbiyyatında meydana çıxmış ciddi tənqidi-realist əsərdir: "Baytar dedi: tez olun! ... İsti su götürün ayaqlarına! Dəməci dərman da bəzirdir Qulaqlarına. Nüsxə yazıldı bir qarış. Maşın ürəkə keçdi kimi sıçradı. Sədrin buyruğu ağzından çıxmamış. Handan-hana qoca mühasib gəldi. Baxdı, ah çəkdi, Dedi: - Yazığın gəlsin bizə Sarı dana! Amandır, bu zülmü eləmə illik plana! Üç gün, üç gecə Gülxara ayrılma! Sarı danadan ... Nə evinə gedə bildi, nə urvalıq apara bildi Uşaqlara deyir-mandan. Tənizə qıymadı ürəyi Dananın qarnına bağladı Gəlinlik şalını Sədr hər axşam, hər səhər Şəxson soruşdu dananın əhvalını Əhvalat uzundur, nə deyim, Bəsdır bunu desəm Dana olmadı azardan Ancaq Gülxaranın Qaragöz kiçik qızı. Beşə qulac bez aldlar bazardan.

Dünya, Zaman və İnsan haqqında bənzərsiz düşüncələr Rəsul Rza sənətinin cəvharıdır. Rəsul Rza həm də mükəmməl bəşəri poeziya yarada bilmişdir. Rəsul Rza dünya haqqında düşüncələrinin qüvvətli, orijinal və sərbəst ifadəsi olan şeirlərində bəşəriyyətin əzri-halı poetik baxımdan mənalandırılmışdır. Rəsul Rza Azərbaycanda yaşayıb-yaradan dünyamiqyaslı müasir şair idi. Yaxud belə demək də doğru olar ki, Rəsul Rzanın təmsalında XX əsrin görkəmli dünya şairləri sırasında Azərbaycan özünəlayiq yer tuta bilmişdir. Dünyanın real mənzərəsini ayıq-sayıq görən və proseslərin gedişatını doğru-düzgün göstərən şair, ümumiyyətlə, insanlığın keşiyində dayanmağın çağırışlarını səsləndirmişdir. Rəsul Rza şeirlərində bəşəriyyətin müqəddəratına mənsub olduğu xalqın taleyinin işığında nəzər salaraq bədii ümumiləşdirmələr aparmışdır.

*Dünyanın anlaşılmayan Çox işi var
Yollarının səbr, inad, inam istəyən
Nə qədər
Enişli var, yoxluğu var
Din davası, torpaq davası.
Rüşə, qazanc, otaq davası.
Başqa-başqa sahmanlı
İnsanların
Qara, ağ davası
İstək dustaqlığı,
İmkan dustaqlığı.
Darya-darya imkanlardan verilən
Nemat cırası
Pay qayığı
Mənim qayıqım, mənim gücüm,
Mənim sınağımdır
Mənim çağımıdır [2, s. 39]*

Maşhur "Rənglər" silsiləsi dünya sərbəst şeirinin Azərbaycanda yaranan böyük sənət sədəvələrindən biridir. "Rənglər" sərbəst şeirləri, ümumiyyətlə, XX əsr sərbəst şeirində yeni və böyük sənət hadisəsidir. Rəsul Rzanın "Rənglər" şeirləri ilə geniş mənada dünya sərbəst şeiri yeni rəng, yeni səviyyə qazanmışdır. Bədii düşüncənin və intellektual qavrayışın dərin siyasi-filsəfi mühakimə ilə vahidindən yığılmış "Rənglər" şeir silsiləsində bütöv bir epoxanın düşüncəsi ifadə olunmuşdur. Hər mısrası ciddi, düşündürücü, obrazlı düşüncələrdə əks-səda tapan bədii ümumiləşdirmələrdən yaranmış "Rənglər" sərbəst şeir silsiləsində ifadə edilən mətləblər və mühakimələr rəngindən asılı olmayaraq, bütün insanlar üçün də müasir səslənir. "Rənglər" poetik silsiləsi – bədii sözün ağır yüklü qafələsidir. Nazim Hikmətin dediyi kimi, "bu, poeziyada tamamilə özünəməxsus bir yoldur". Rəsul Rzanın "Rənglər" silsiləsi dünya sərbəst şeirində yeni hadisədir. Bu şeirlərdə ayrı-ayrı rənglərin müxtəlif çalarları vasitəsilə həyatın və insanın dərin qavrayışları ifadə olunmuşdur. "Rənglər" də hər mısra xüsusi bir mətləbi mənalandırır. Böyük istedad ondadır ki, Rəsul Rza "Rənglər" silsiləsinin bütün mısralarında dərin fikirləri bənzərsiz, obrazlı ifadələrlə əks etdirmişdir. Eyni zamanda, şair hamıya məlum olan rənglərin məlum çalarlarını kəşf etmişdir. "Ağ rəngin sevinc çalını" çiçəkli bahar budağı, gəyərçin qanadları, Quzey qarı, "Şirmayı" Ölümün gələn qazanc, zindan barmıqlığı, İlməkləndir, Məftilli qırbac, Naxışlı yeddi kürəciklərin yeddi illik zəhməti. Ağrıdan ulayan ölkələrin Səkinəsi, Səlmanı, Əhmədi, "Püstəyi": Ala gözlərdə kədər, "Xurmayı": Müstəmləkə

kələr, "Kürən" Cənubi ağaclar, "Badımcın" Öyyaş burnu; "Sürməyi" Aylı gecədə qarlı dağ tapası; Yaxud "Sumağı" Döyüşdən çıxmış Qıratın nali

"Rənglər" silsiləsinin bədii müqəddiməsi olan "Uvertürə" həm də bu şeirlərin finalıdır, yekunudur. "Uvertürə" Rəsul Rzanın "Rənglər" fəlsəfəsini ümumiləşmiş şəkildə ifadə edir. "Uvertürə" – rənglərin qammasıdır "Uvertürə" – rənglərdə ifadə olunan mətləblərin "amması"dır

*Rənglər könlümüzədən keçir.
İsti, sarın kəllələr kimi
Nəğmələr, sülalə, səsler
Qəlbimizə dolur
Müxtəlif rənglər kimi
Rənglər xətrələr oyadır.
Dünyular oyadır.
Gördüyümüzədən artıq görmək istəməyə,
Hər rəng adica boyadır
Rənglərin də musiqi kimi
Ahangisi var.
Ağrının, sevincin, umidin də
Rəngi var.
Düşündükcə açılır
Əlvan səhifələri rənglərin
Canlanır gözümə də rəngi
Ömrün, mübarizənin,
Qəlbün, nifrətin,
Gecənin, səhərin
Və insan taleyinin [3, s. 228–229].*

Xalq şairi Rəsul Rzanın yaradıcılığı Azərbaycan şairinin də, dünya poeziyasının da fərqli rənglərini təbii şəkildə, bütün əlvanlığı ilə əks etdirən böyük sənət hadisəsidir. Şairin "hansı şeirim, hansı sözlüm yaşayacaq mənədən sonra" sualının bir cavabı var: Rəsul Rza sənətinin qüdrəti onun milliliyində və bəşəriyyətində, eyni zamanda, bədii ifadə baxımından bənzərsizliyindədir. Bu meyarlara cavab verən böyük sənət ölməzdir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı elmində xalq şairi Rəsul Rza haqqında qiymətli elmi əsərlər yazılıb nəşr edilmişdir. Filologiya üzrə elmlər doktoru Yaşar Qasımbaylının "Rəsul Rza və ədəbi çağdaşları" kitabı xalq şairinə həsr olunmuş əhəmiyyətli monoqrafik tədqiqatdır. Kitabda Rəsul Rzanın böyük sənətinə yüksək elmi qiymət verilməklə bərabər, şairin müasirləri ilə əlaqələri geniş şəkildə araşdırılıb ümumiləşdirilir. Məsələnin qoyuluşu ilk növbədə müasiri olmuş görkəmli sənətkarlara, ünsiyyət saxladığı yaradıcı insanlara Rəsul Rzanın münasibətini aydın surətdə gör-

məyə imkan verir. Həm də müasirlərinin Rəsul Rzanın şəxsiyyətinə və sənətinə obyektiv elmi münasibəti, heyranlıq hissələri və qiyməti də monoqrafiyada öz əksini tapır. Ən yaxşı cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, Yaşar Qasımbaylı Rəsul Rza və çağdaşları məsələsini şəxsi münasibətlərin, qarşılıqlı əlaqələrin aydınlaşdırılması ilə birlikdə müxtəlif coğrafiyalarda yaşayıb-yaratmış adlı-sanlı yaradıcı şəxsiyyətlərin ədəbiyyat və sənət, yazıçı və zaman haqqındakı ortalıq görüşlərinin, onların yaradıcılıq əlaqələrinin öyrənilməsinə istiqamətləndirmişdir. Beləliklə, "Rəsul Rza və ədəbi çağdaşları" kitabı geniş mənada xalq şairinin epoxasına və ədəbiyyatına həsr olunmuş monoqrafiya şəklində meydana çıxmışdır.

Problemin öyrənilməsi üçün əhatə etdiyi sənətkarların geniş coğrafiyası Yaşar Qasımbaylının elmi maraq dairəsinin və mütaliəsinin, tədqiqat sferasının miqyasını təsəvvür etməyə imkan verir. Yaşar Qasımbaylı bu kitabı ilə Azərbaycan ədəbiyyatının şəxsiyyətləri və proseslərinə qlobal miqyasda baxmağı və elmi qiymət verməyi bacaran mükəmməl dünyagörüşü malik tədqiqatçı olduğunu nəzərə çarpdırır.

Bütün bunlara görə filologiya üzrə elmlər doktoru Yaşar Qasımbaylının "Rəsul Rza və ədəbi çağdaşları" monoqrafiyası görkəmli xalq şairi haqqında meydana çıxan qiymətli tədqiqat əsəri olmaqla bərabər, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının üstünlüklərini genişliyi və əhəmiyyətini diqqət mərkəzinə çəkan dəyərli elmi araşdırmaadır. Kitab Rəsul Rzanın sənət qüdrətini sənətkar və zaman miqyasında oxuculara təqdim edir.

Xalq şairi Rəsul Rza XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli yaradıcılarından biri olmaqla yanaşı, həm də dünya poeziyasında özünəməxsus yeri olan novator sənətkardır. Böyük şairin dərin ictimai məzmunu və orijinal bədii formaya malik olan bənzərsiz sənəti Azərbaycan ədəbiyyatının dünya şeir mədəniyyətinin inkişafındakı rolunu və yerini nümayiş etdirir.

Rəsul Rzanın sərbəst şeir məktəbi yaşayır, şairin böyük sənət ənənələri yaradıcılıqla davam etdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullazadə A. Şairlər və yollar. Bakı, "Elm", 1984.
2. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, I cild. Bakı, "Əndər", 2005.
3. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, IV cild. Bakı, "Əndər", 2005.
4. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, III cild. Bakı, "Əndər", 2005.
5. Qasımbaylı Y. Rəsul Rza və ədəbi çağdaşları. Bakı, "Elm və təhsil", 2018.
6. Həbibbəyli İ. "Ədəbiyyat və zaman". Bakı, "Elm və təhsil", 2017.

Isa Habibbayli

PEOPLE'S POET, RASUL RZA'S ART POWER

Summary

In the article is dealt with Rasul Rza's creativity. Rasul Rza, who laid the foundation of free poetry in Azerbaijan, brought new ideas and thoughts to our literature. His poems are poetic examples and have a high mastership features.

In the article Rasul Rza's citizenship position is widely analyzed. The problems such as not sculpturing for Nizami Ganjavi in return for transportation of all the wealth of Azerbaijan to Russia, exposing to repression of our prominent personalities and protection of the territorial integrity of our republic were the main line of Rasul Rza's creativity. In his poem "If Only There Were Not a Rose" is dealt with Mikayil Mushfig's fate ending with tragedy.

Rasul Rza in his poem "Yellow Calf and Little Girl" criticized the preference of annual plan from human life in Soviet period. In this poem, the poet revealed the inner face of the Soviet regime with his own unique ability.

In the poem "Colors" by the poet thinking style of human was interpreted with the help of different shades of colors. People's poet Rasul Rza will live not only in Azerbaijani literature but also in world poetry as innovator poet forever.

Иса Габиббейли

ТВОРЧЕСКАЯ СИЛА НАРОДНОГО ПОЭТА РАСУЛА РЗЫ

Резюме

В статье говорится о творчестве народного поэта Расула Рзы. Расул Рза, основатель школы верлибра в Азербайджане, привнес в нашу литературу новое мышление и образ мысли. Наряду с тем, что его стихи являются ценными поэтическими образцами, они олицетворяют в себе также высшие творческие особенности.

В статье также широко исследована гражданская позиция Расула Рзы. Отсутствие памятника Низами Гянджеви в Москве, несмотря на использование в России многих природных ресурсов Азербайджана, на репрессии наших выдающихся личностей, на неосуществление защиты целостности наших территорий, — все эти проблемы составляют ведущую линию творчества Расула Рзы. Его поэма «Не было бы роз...» повествует о трагической судьбе и кончине Михаила Мушвига. В стихотворении «Желтый теленок и девчужка» резко критикуется поставленность годового плана значительно выше человеческой жизни в советский период. Поэт в этом стихотворении с присущим ему талантом раскрывает истинное лицо советского режима. В написанном белым стихом цикле «Краски» с помощью различных оттенков красок описаны виды размышлений человека.

Как поэт-новатор народный поэт Расул Рза навсегда остаётся жить не только в азербайджанской литературе, но и в мировой поэзии.